STUDIA Z DZIEJÓW PAŃSTWA I PRAWA POLSKIEGO
XXIV — 2021
STUDIES IN HISTORY OF POLISH STATE AND LAW

DOI: 10.48269/2450-6095-sdpipp-24-006 e-ISSN 2450-6095; ISSN 1733-0335

Grzegorz M. Kowalski
Dr hab., Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
https://orcid.org/0000-0002-7984-6230

Sprawy karne SS-manów z załogi KL Auschwitz przed sądami powszechnymi w Polsce w latach 1946–1955. Artykuł koncepcyjny[1]

1. Wprowadzenie; 2. Literatura przedmiotu i źródła dostępne w internecie; 3. Charakterystyka pola badawczego; 4. Wnioski w oparciu o dotychczasowe badania; 5. Podsumowanie.

1

Chyba niewiele jest w historii tematów – przynajmniej jeśli chodzi o wiek XX – tak dogłębnie przebadanych, jak dzieje zbrodni dokonanych przez Niemców i ich sojuszników w czasie istnienia Trzeciej Rzeszy. Na tym tle były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady Auschwitz-Birkenau[2] zajmuje miejsce szczególne. Był największym z obozów, a skala zbrodni w nim popełnionych spowodowała, że urósł on do rangi symbolu ludobójstwa dokonanego w czasie drugiej wojny światowej. Z tego powodu problematyka związana z jego historią ma ogromną bibliografię. Badania nad dziejami obozu wciąż trwają, choć z natury rzeczy mają inne oblicze niż dekady temu. Związane jest to głównie z tym, że upływ czasu od zakończenia wojny spowodował, że w zdecydowanej większości odeszli już zarówno sprawcy, jak i ofiary, które przeżyły obóz. Tym samym współczesne badania koncentrować się muszą niemal wyłącznie na materiale archiwalnym.

Ostatnimi laty ukazało się wiele znakomitych publikacji naukowych, bazujących na mocnej podstawie źródłowej z udostępnianych stopniowo zespołów archiwalnych, które zostały poświęcone historii Polski w okresie rządów komunistów. Co zrozumiałe, również historycy prawa i ustroju są autorami zarówno syntez, jak i monografii dotyczących tego okresu. Bardzo wiele pozostaje jeszcze do zrobienia i nie zanosi się na to, aby w bliższej przyszłości zabrakło tematów badawczych.

[1] Artykuł jest rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego na XXVIII Ogólnopolskim Zjeździe Historyków Prawa i Ustroju w Warszawie w dniu 23 września 2021 r.

[2] Zacytowano tutaj oficjalną nazwę miejsca pamięci i muzeum. W dalszej części tekstu dla uproszczenia stosowana będzie nazwa KL Auschwitz.

Wśród zagadnień jeszcze nieprzebadanych z punktu widzenia historii prawa są dzieje spraw karnych przeciwko zbrodniarzom wojennym, które toczyły się w powojennej Polsce. Wśród nich istotne miejsce zajmują procesy SS-manów[3], członków załogi SS KL Auschwitz.

Niniejszy artykuł, jak wskazano w tytule, ma wyłącznie charakter koncepcyjny i w żaden sposób nie pretenduje ani do przedstawienia całości stanu badań, ani do określenia całego planu badawczego. Ma na celu ukazanie pewnych wybranych zagadnień dotyczących analizowanej tematyki wraz z przykładową literaturą, dalej – ukazanie niepełnych danych statystycznych, które do tej pory udało się zebrać (choć wymagają one weryfikacji, można na ich podstawie określić wstępnie obraz zjawiska i wysunąć robocze wnioski), wreszcie – określenie wstępnego pola badawczego i postawienie wybranych pytań badawczych.

2

Podczas badań nad archiwalnymi aktami Sądu Apelacyjnego w Krakowie autor artykułu natrafił na akta interesującego procesu przeciwko jednemu z członków załogi SS KL Auschwitz. Temu zagadnieniu poświęcony został artykuł[4], który określić można jako studium przypadku. Z natury rzeczy nie umieszczono w nim zatem szerszych wniosków odnośnie do postępowań karnych przeciwko członkom załogi SS KL Auschwitz, lecz skupiono się na opisie jednej sprawy, której akta były obszerne, kompletne, uporządkowane i dobrze zachowane[5]. Zwrócono wtedy uwagę na potrzebę i celowość podjęcia przekrojowych badań problemu, zwłaszcza, że historycy od paru lat mają do dyspozycji znakomite narzędzia badawcze, o których poniżej.

Jeśli chodzi o charakterystykę członków załóg niemieckich obozów koncentracyjnych i zagłady, wiele prac temu problemowi poświęcił historyk i socjolog Aleksander Lasik[6]. Badacz ten zajmował się także procesami karnymi, w których

[3] Zgodnie ze *Słownikiem języka polskiego* „SS-man" (esesman, esesowiec) to „członek SS, hitlerowskich partyjnych oddziałów szturmowych", https://sjp.pwn.pl/sjp/esesman;2557031.html [dostęp: 26.09.2021]. Natomiast SS-mann to najniższy stopień w Allgemeine SS (w Waffen SS odpowiadał mu stopień SS-Schütze).

[4] Zob. G.M. Kowalski, *Sprawa karna SS-Oberscharführera Franza Langnera, członka załogi KL Auschwitz, przed Sądem Apelacyjnym w Krakowie (1949–1952)*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa" 2019, t. 12, nr 2, s. 225–239, https://doi.org/10.4467/20844131KS.19.009.10670.

[5] Jak później się okazało, opisywana sprawa jest wyjątkowa wśród innych procesów SS-manów z załogi KL Auschwitz, ze względu na liczbę wydanych wyroków sądów różnych instancji.

[6] Przykładowo: A. Lasik, *Załoga SS w KL Auschwitz w latach 1940–1945*, Bydgoszcz 1994; idem, *Sztafety ochronne w systemie niemieckich obozów koncentracyjnych. Rozwój organizacyjny, ewolucja zadań i struktur oraz socjologiczny obraz obozowych załóg SS*, Oświęcim 2007.

oskarżonymi byli członkowie załogi KL Auschwitz[7]. Zagadnienie to omawiane jest również w innych pracach drukowanych[8] oraz w artykułach dostępnych w internecie[9]. Obszerna bibliografia znajdująca się w powyższych publikacjach pozwala na orientację w stanie badań nad przedmiotowym zagadnieniem, które prowadzone są zarówno w Polsce, jak i za granicą[10].

Podstawą oskarżeń w procesach członków załogi SS KL Auschwitz były najczęściej przepisy dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego[11], który był kilkakrotnie nowelizowany[12]. Tematyka tego aktu prawnego (zwanego w skrócie „dekretem sierpniowym" lub „sierpniówką") omówiona została w literaturze przedmiotu[13]. W postępowaniach karnych członków załogi

[7] Przykładowo: idem, *Ściganie i karanie członków załogi KL Auschwitz*, [w:] *Auschwitz 1940–1945. Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu*, t. V: *Epilog*, red. W. Długoborski, F. Piper, Oświęcim-Brezinka 1995, s. 57–71 (wydawnictwo to dostępne jest także w wersjach obcojęzycznych); idem, *Ściganie, sądzenie i karanie członków oświęcimskiej załogi SS. Procedura. Zagadnienie winy i odpowiedzialności*, „Zeszyty Oświęcimskie" 1995, nr 21, s. 189–250.

[8] Przykładowo: K. Smoleń, *Karanie zbrodniarzy wojennych*, [w:] *Auschwitz. Nazistowski obóz śmierci*, red. F. Piper, T. Świebocka, [Oświęcim] 1993, s. 283–294; M. Foks, *Nie ma niewinnych esesmanów. Część trzecia rozmowy z dr. Piotrem Setkiewiczem, Instytut Pamięci Narodowej*, https://ipn.gov.pl/pl/publikacje/nie-tylko-o-ksiazkach/101643,Nie-ma-niewinnych-esesmanow.html [dostęp: 26.09.2021].

[9] Przykładowo: Ł. Gramza, *Ściganie sprawców zbrodni popełnionych w obozie zagłady KL Auschwitz-Birkenau*, Truthaboutcamps.eu, https://truthaboutcamps.eu/th/zaloga-ss-kl-auschwitz/dokumentacja-pl/16821,Sciganie-sprawcow-zbrodni-popelnionych-w-obozie-zaglady-KL-Auschwitz-Birkenau.html; idem, *Śledztwo ws. KL Auschwitz-Birkenau*, 27.01.2021, przystanekhistoria.pl, https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/61872,Sledztwo-ws-KL-Auschwitz-Birkenau.html. Zob. także: *Procesy esesmanów z załogi KL Auschwitz*, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, http://auschwitz.org/historia/zaloga-ss/procesy-esesmanow-z-zalogi-kl-auschwitz [dostęp: 26.09.2021].

[10] Por.: *Ściganie i procesy przestępców hitlerowskich*, [w:] *Bibliografia KL Auschwitz za lata 1942–1980*, oprac. A. Malcówna, Oświęcim 1991, s. 130–144; J. Lukowski, *Bibliografia obozu koncentracyjnego Oświęcim-Brzezinka*, cz. 2: *Procesy zbrodniarzy hitlerowskich – członków administracji i załogi zbrojnej obozu*, Warszawa 1968. Zob. także: Instytut Pamięci Narodowej, *Ściganie zbrodni nazistowskich w Polsce w latach 1939–2004*, https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/567,Sciganie-zbrodni-nazistowskich-w-Polsce-w-latach-1939-2004.html?search=3050374192, [dostęp: 26.09.2021].

[11] Dz.U. z 1944 r., nr 4, poz. 16.

[12] Tekst jedn. Dz.U. z 1946 r., nr 69, poz. 377.

[13] Przykładowo: A. Lityński, *Historia prawa Polski Ludowej*, wyd. 5, Warszawa 2013, s. 114–116; idem, *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999, s. 63–72; A. Pasek, *Dekret PKWN z 31 sierpnia 1944 r. („sierpniówka"). Próba analizy historycznoprawnej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1999, t. 51, z. 1–2, s. 319–345; idem, *Przestępstwa okupacyjne*

SS KL Auschwitz pojawiają się sporadycznie także inne przedmioty oskarżeń, jak naruszenie norm dekretu z 28 czerwca 1946 roku o odpowiedzialności karnej za odstępstwo od narodowości w czasie wojny 1939–1945 r.[14] (dotyczy to volksdeutschów, którzy wstąpili do SS i zostali skierowani do pełnienia służby w obozie).

Wreszcie dla badanej tematyki procesów SS-manów z załogi KL Auschwitz istotne jest zagadnienie funkcjonowania sądów działających w Polsce w okresie powojennym. Chodzi zwłaszcza o prace krytyczne publikowane po zmianie ustroju w 1989 r. Informacje na ten temat znaleźć można zarówno w pracach syntetycznych[15], jak również w monografiach i artykułach[16]. W ramach powyższego zagadnienia na szczególną uwagę zasługuje problematyka sądów szczególnych, w tym Najwyższego Trybunału Narodowego i specjalnych sądów karnych[17].

Jeśli chodzi o informacje związane z członkami załogi KL Auschwitz, pierwszorzędnym narzędziem badawczym jest zamieszczona w internecie baza danych *Załoga SS KL Auschwitz*[18]. Jej zawartość omówiona jest w opublikowanej na stronie

w polskim prawie karnym z lat 1944–1956, Wrocław 2002 (Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo, nr 277), *passim*; M. Birt, *Dekret sierpniowy PKWN z 1944 roku jako instrument legalizacji władzy komunistycznej w Polsce*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem" 2019, t. 41, nr 4 (Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 3959), s. 65–85, https://doi.org/10.19195/2300-7249.41.4.4. Ostatnimi czasy problematyka ta, z uwzględnieniem obszernej literatury, została szczegółowo omówiona w pracy: R. Gieroń, *Półmrok. Procesy karne w sprawie przestępstw okupacyjnych popełnionych przez chłopów wobec Żydów w województwie krakowskim*, Kraków 2020, rozdz. 2.1. *Geneza i charakterystyka dekretu sierpniowego*, s. 80–93.

[14] Dz.U. z 1946 r., nr 41, poz. 237. Ten akt prawny był także nowelizowany w latach 40.

[15] Zob. A. Lityński, *Historia prawa…*, *op. cit*., s. 37–53.

[16] Przykładowo: G. Jakubowski, *Sądownictwo powszechne w Polsce 1944–1950*, Warszawa 2002; A. Lityński, *Inaczej o pierwszej dekadzie Polski Ludowej. Obraz sądów karnych*, [w:] *Z dziejów prawa Rzeczypospolitej Polskiej*, red. idem, Katowice 1991, s. 139–163.

[17] Przykładowo zob.: idem, *Historia prawa…*, *op. cit*., s. 54– 65; Z. Biegański, *Kara śmierci w orzecznictwie Specjalnych Sądów Karnych w Polsce (1944–1946)*, „Echa Przeszłości" 2004, nr 5, s. 175–200, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Echa_Przeszlosci/Echa_Przeszlosci-r2004-t5/Echa_Przeszlosci-r2004-t5-s175-200/Echa_Przeszlosci-r2004-t5-s175-200.pdf; D. Burczyk, *Specjalny Sąd Karny w Gdańsku (1945–1946). Przyczynek do monografii*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej" 2014, nr 7, s. 289–312, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Przeglad_Archiwalny_Instytutu_Pamieci_Narodowej/Przeglad_Archiwalny_Instytutu_Pamieci_Narodowej-r2014-t7/Przeglad_Archiwalny_Instytutu_Pamieci_Narodowej-r2014-t7-s289-312/Przeglad_Archiwalny_Instytutu_Pamieci_Narodowej-r2014-t7-s289-312.pdf [dostęp: 26.09.2021]; E.M. Rosa, *Procesy osadzonych w Obozie Pracy w Potulicach przed Specjalnym Sądem Karnym w Toruniu (1944–1946)*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska" 2013, nr 1, s. 95–107, http://dx.doi.org/10.12775/PPOS.2013.006.

[18] *Załoga SS KL Auschwitz*, Truthaboutcamps.eu, https://truthaboutcamps.eu/th/form/60,Zaloga-SS-KL-Auschwitz.html [dostęp: 26.09.2021] [dalej: *Baza*]. Jest to efekt projektu zrealizowanego przez Aleksandra Lasika oraz Oddział Instytut Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko narodowi Polskiemu w Krakowie.

internetowej *Nocie edytorskiej*[19], stąd bezcelowa jest tutaj jej szczegółowa charakterystyka. W *B*azie znajdują się podstawowe informacje biograficzne odnoszące się do poszczególnych SS-manów, ze szczególnym uwzględnieniem ich służby w SS. Dla opracowania zagadnień związanych ze sprawami karnymi członków załogi SS KL Auschwitz największe znaczenie mają zamieszczone na stronie internetowej zeskanowane dokumenty, określone w *Bazie* jako „dokumenty wymiaru sprawiedliwości"[20]. Według *Noty* dokumentów tych jest 418 i mają one postać plików w formacie pdf. Wszystkie wytworzone zostały przez organy polskie. Najwięcej opublikowano wyroków sądów, zarówno powszechnych, jak i szczególnych. Niektóre z nich posiadają uzasadnienia. Częściowo są to maszynopisy, częściowo dokumenty pisane ręcznie.

Do pozostałych dokumentów wymiaru sprawiedliwości należą: akty oskarżenia, postanowienia o umorzeniu postępowania, wnioski o zawieszenie lub umorzenie postępowania, wyciągi z protokołów niejawnych posiedzeń sądów. Szczególnie ważne dla odtworzenia powojennych losów członków załogi SS KL Auschwitz są dokumenty dotyczące ich śmierci. Zgodnie z informacjami zawartymi w *Bazie*, znajduje się w niej 29 zawiadomień o śmierci SS-manów w polskich więzieniach. Następowała ona w wyniku chorób lub też na skutek wykonania orzeczonego wyroku. Na omawianej stronie internetowej znajdują się także inne opracowania[21]. Istotne jest, że *Baza* jest wciąż rozwijana, zatem nie można wykluczyć umieszczenia w niej dalszych dokumentów związanych w procesami SS-manów z załogi KL Auschwitz[22]. Na temat zawartości *Bazy* mowa będzie jeszcze w dalszej części artykułu.

---

[19] J. Kwilosz, *Nota edytorska*, Truthaboutcamps.eu, https://truthaboutcamps.eu/th/zaloga-ss-kl-auschwitz/dokumentacja-pl/16820,SS-KL-Auschwitz-Oboz-Nota-Edytorska.html [dostęp: 26.09.2021] [dalej: *Nota*].

[20] Jak uzasadnione jest to w *Nocie*: „Ponieważ baza stanowi element śledztwa, zostały do niej zaimplementowane fotografie SS-manów oraz dokumenty procesowe, takie jak akty oskarżenia i wyroki sądowe", *ibidem*.

[21] A. Lasik, *Wykaz ważniejszych zespołów archiwalnych wykorzystanych w opracowaniu*, Truthaboutcamps.eu, https://truthaboutcamps.eu/th/zaloga-ss-kl-auschwitz/dokumentacja-pl/16822,Wykaz-wazniejszych-zespolow-archiwalnych-wykorzystanych-w-opracowaniu.html [dostęp: 26.09.2021]. Zob. także przyp. 9.

[22] Trudność podczas korzystania z *Bazy* wynika z faktu, że z góry nie wiadomo, czy w wypadku konkretnego SS-mana zamieszczone są jakieś dokumenty wymiaru sprawiedliwości, czy też nie. Zatem jedyną możliwością, aby to sprawdzić, jest otworzenie strony z konkretnym nazwiskiem. W wypadku kilku tysięcy nazwisk jest to praca czasochłonna.

3

Charakteryzując pole badawcze analizowanej problematyki, należy przede wszystkim zaznaczyć, że zamieszczona w internecie *Baza* nie pozwala na objęcie badaniami całej załogi KL Auschwitz. Nie uwzględnia ona bowiem danych następujących kategorii osób pełniących służbę w obozie lub też w inny sposób z nim związanych (mowa oczywiście o Niemcach i ich sojusznikach): „żołnierzy Wehrmachtu, wykorzystywanych w niektórych komandach zewnętrznych i podobozach jako pomocniczy personel strażniczy, wartowników z 8. kompanii (8. ukrainische Kompanie), składającej się głównie Ukraińców, członków Służby Bezpieczeństwa SS (Sicherheitsdienst) z ośrodka szkoleniowego dla dywersantów Unternehmen Zeppelin (tzw. Vorlager Auschwitz) oraz nadzorczyń SS (SS-Aufseherinnen) i radiotelegrafistek (Nachrichtenmaiden) w służbie SS oraz nienależących do SS sióstr Niemieckiego Czerwonego Krzyża (Deutsche Rotes Kreuz Schwestern)”[23]. Przed polskimi sądami toczyły się również sprawy przeciwko więźniom funkcyjnym (blokowi, kapo), które nie są objęte niniejszą analizą.

Autor artykułu uważa, że z pola badawczego wyłączyć należy sprawy karne przed sądami szczególnymi. Jest to spowodowane paroma przyczynami. Jeśli chodzi o procesy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym, są one omówione w literaturze przedmiotu[24]. Z pewnością zasługują one na dalsze badania, jednak zachowany materiał źródłowy jest tak obszerny, że może stanowić podstawę odrębnej monografii. Ponadto należy zauważyć, że przed Trybunałem toczyły się, poza procesami członków załogi KL Auschwitz (proces Rudolfa Hössa[25] oraz tzw. pierwszy proces oświęcimski, w którym oskarżonymi było czterdziestu funkcjonariuszy KL Auschwitz[26]), procesy innych zbrodniarzy wojennych. Co więcej, jeśli chodzi o inne procesy członków załogi SS KL Auschwitz przed sądami szczególnymi, to jest przed specjalnymi sądami karnymi, zawarte w *Bazie* informacje świadczą o tym, że stanowią one wyjątek[27].

---

[23] Ogólna charakterystyka *Bazy* zob. na stronie: https://truthaboutcamps.eu/th/zaloga-ss-kl-auschwitz/16816,Zaloga-SS-KL-Auschwitz.html [dostęp: 26.09.2021].

[24] Przykładowo: *Siedem wyroków Najwyższego Trybunału Narodowego*, wyd. T. Cyprian, J. Sawicki, Poznań 1962; J. Gumowski, T. Kułakowski, *Zbrodniarze hitlerowscy przed Najwyższym Trybunałem Narodowym*, wyd. 3, Warszawa 1967.

[25] Wyrok sygn. NTN 4/46 z 2 kwietnia 1947 r.

[26] Wyrok sygn. NTN 5/47 z 22 grudnia 1947 r. Wśród oskarżonych i skazanych, poza SS-manami, znalazło się także pięć nadzorczyń SS.

[27] W bazie znajdują się dokumenty wytworzone przez specjalne sądy karne dotyczące następujących SS-manów z załogi SS KL Auschwitz: Karl Bara (wyrok Specjalnego Sądu Karnego w Krakowie na sesji wyjazdowej w Wadowicach, sygn. Kspec 377/46 z dnia 3 X 1946 r.),

Wreszcie podkreślić należy, że poważną trudność sprawiłoby objęcie badaniami spraw karnych członków załogi SS KL Auschwitz, które prowadzone były przez sądy innych, poza Polską, państw, głównie Republiki Federalnej Niemiec. Było ich wiele, a dodatkowe utrudnienie polega na tym, że przedmiotem oskarżenia w sprawach poszczególnych SS-manów nie zawsze była ich działalność w KL Auschwitz, gdyż pełnili oni funkcje w innych obozach lub popełnili inne zbrodnie wojenne, za które zostali skazani[28]. Obserwacja ta dotyczy zresztą także procesów przed sądami polskimi, gdyż w związku z dużą rotacją pomiędzy załogami niemieckich obozów koncentracyjnych dana osoba, która pełniła funkcję w KL Auschwitz, mogła zostać osądzona i skazana za inne przestępstwa dokonane podczas trwania wojny. Zatem obecnie nie można nawet w przybliżeniu stwierdzić, w ilu sprawach karnych toczących się w Polsce i za granicą oskarżonymi i skazanymi byli SS-mani pełniący służbę w KL Auschwitz, których oskarżenie nie obejmowało okresu ich służby w powyższym obozie.

4

Dotychczasowe szczątkowe i wyrywkowe prace badawcze, które oparte są o internetową bazę danych *Załoga SS KL Auschwitz* oraz o literaturę przedmiotu, pozwalają na sformułowanie następujących wniosków roboczych.

W *Bazie*, jak podaje *Nota*, znajdują się informacje o 8502 SS-manach z załogi KL Auschwitz. Na szczególną uwagę zasługuje zamieszczona w *Nocie* tabela zawierająca „liczbę wyroków z podziałem na sądy, które je wydały". Na jej podstawie można stwierdzić, że sądy polskie – zarówno powszechne, jak i szczególne[29] – wy-

Otto Denzin (akt oskarżenia Prokuratury Specjalnego Sądu Karnego w Krakowie Ekspozytura w Wadowicach, sygn. VIII Ds. Spec. 346/45 z dnia 17 IV 1946 r.; oskarżony zmarł przed wydaniem wyroku), Karl Kurpanik (wyrok Specjalnego Sądu Karnego w Katowicach, sygn. I Kspec 209/45 z dnia 9 XI 1945 r., wyrok Specjalnego Sądu Karnego w Katowicach, sygn. I Kspec 166/46 z dnia 20 II 1946 r.), Robert Linnert (akt oskarżenia Prokuratury Specjalnego Sądu Karnego w Krakowie Ekspozytura w Wadowicach, sygn. VIII Ds. Spec 105/46 z dnia 23 V 1946 r., wyrok Sądu Okręgowego w Cieszynie na sesji wyjazdowej w Bielsku, sygn. II K 728/46 z dnia 29 V 1947 r.), Thomas Stannosek alias Stanossek (akt oskarżenia Prokuratury Specjalnego Sądu Karnego w Katowicach, sygn. II 1 Ds. Spec 160/46 z dnia 19 IX 1946 r., wyrok Sądu Okręgowego w Katowicach, sygn. III K 281/46 z dnia 04 VI 1947 r.). Jak widać, spraw tych jest tak mało, że bez trudu można opisać je w odrębnym artykule naukowym lub też uwzględnić je w formie appendixu w monografii dotyczącej procesów przed sądami powszechnymi. W dwóch spośród powyższych wypadków akt oskarżenia sformułowała prokuratura Specjalnego Sądu Karnego, natomiast wyrok wydały sądy okręgowe.

[28] Por. A. Lasik, *Ściganie i karanie…*, *op. cit.*, s. 68–69.

[29] Jak już wspomniano, wśród wyroków sądów szczególnych znajdują się dwa wyroki Najwyższego Trybunału Narodowego, dwa – Specjalnego Sądu Karnego w Katowicach i jeden –

dały 347 wyroków w sprawach karnych członków załogi SS KL Auschwitz (w wypadku pięciu pozycji są to jedynie zeskanowane repertoria)[30]. Natomiast poniższe informacje, które wymagają jeszcze weryfikacji, opracowane zostały głównie w oparciu o badania własne.

Liczba SS-manów służących w KL Auschwitz, co do których zachowały się jakiekolwiek dokumenty wymiaru sprawiedliwości, wynosi 722[31]. Aby ustalić, na razie w przybliżeniu, ilu SS-manów z załogi KL Auschwitz zostało osądzonych i skazanych w Polsce, należy uwzględnić następujące kwestie. Jak wspomniano, w *Bazie* znajduje się 29 dokumentów dotyczących śmierci SS-manów. Z tego liczba osób, co do których zachowały się zawiadomienia o śmierci przed zakończeniem postępowania, wynosi 20 (w tym już po sformułowaniu aktu oskarżenia – pięć przypadków). Należy wziąć pod uwagę również inne przypadki, gdy toczyło się postępowanie, a nie doszło do wydania wyroku, takie jak: wniosek o zawieszenie postępowania, gdy podejrzany nie został wydany polskim organom ścigania (trzy przypadki), wniosek o zawieszenie postępowania z powodu ucieczki podejrzanego, który zbiegł podczas transportu i nie został przewieziony do Polski (jeden przypadek) oraz wniosek o umorzenie postępowania z powodu

Specjalnego Sądu Karnego w Krakowie na sesji wyjazdowej w Wadowicach. Jak widać, w *Bazie* znajdują się trzy wyroki specjalnych sądów karnych, jednak dwa z nich dotyczą jednej osoby.

[30] Zgodnie z przepisem Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 1928 r., nr 33, poz. 313) określającym właściwość miejscową sądu, właściwym był „przede wszystkiem sąd, w którego okręgu przestępstwo popełniono" (art. 24 § 1). Stąd najwięcej wyroków w sprawach SS-manów z załogi KL Auschwitz wydały sądy okręgowe w Krakowie (159) i w Wadowicach (57). Jeśli chodzi o Sąd Najwyższy, na sesji wyjazdowej w Krakowie wydał on 47 wyroków, na sesji wyjazdowej w Lublinie 2 wyroki, w Warszawie – 7.

[31] Komentarza wymaga następujący fakt. W *Nocie* znajduje się informacja odnośnie do zamieszczonych w bazie fotografii SS-manów, które zostały wykonane podczas służby w SS oraz w okresie powojennym. Interesujące jest, że jak wskazuje autor *Noty*: „w tej drugiej grupie są zdjęcia, które SS-manom wykonali alianci przed ich ekstradycją do Polski oraz tzw. fotografie sygnalityczne wykonane na potrzeby postępowań procesowych przez organy ścigania (polskie i obce). Te ostatnie są o tyle charakterystyczne, że przedstawiają zatrzymanych z tabliczką z imieniem i nazwiskiem na piersi, ubranych w mundury niemieckie, niekoniecznie odpowiadające stanowi faktycznemu, a w szczególności posiadanym dystynkcjom". Tymczasem w trzech przypadkach (Hans Fischer, Alfons Jorde, Josef Kappes) w bazie znajdują się fotografie z tabliczkami takimi, jak opisane wyżej, co sugeruje, że postępowanie przeciwko tym SS-manom toczyło się. Jednak dokumentów wymiaru sprawiedliwości w *Bazie* nie ma. W *Bazie* znajdują się także fotografie, na których SS-mani mają tabliczki bez nazwisk, z samymi numerami. Nie ulega wątpliwości, że są to zdjęcia powojenne wykonane na potrzeby postępowań sądowych. W tych przypadkach także brak dokumentów wymiaru sprawiedliwości.

śmierci podejrzanego (jeden przypadek)[32]. Ponadto w dwóch przypadkach w *Bazie* udostępniony jest tylko akt oskarżenia, nie ma natomiast ani wyroku, ani zawiadomienia o śmierci oskarżonego. Podsumowując, liczba SS-manów z załogi KL Auschwitz, co do których przeprowadzono postępowanie sądowe zakończone wyrokiem w Polsce, wynosi 695. W jednej sprawie karnej najczęściej był więcej niż jeden oskarżony (niekoniecznie musiał być on SS-manem, bowiem oskarżenie mogło dotyczyć innej osoby z załogi KL Auschwitz, najczęściej nadzorczyń SS, lub więźniów funkcyjnych).

Jeśli wziąć pod uwagę jedynie sprawy toczące się przed sądami powszechnymi, z liczby tej wyłączyć należy osoby, co do których orzekał Najwyższy Trybunał Narodowy (36) oraz osoby, co do których wyroki zostały wydane przez specjalne sądy karne (2). Zatem według dostępnych danych polskie sądy powszechne wydały wyroki w sprawach 657 SS-manów z załogi KL Auschwitz[33]. Jest to, jak widać, obszerna baza źródłowa pozwalająca na charakterystykę toczących się postępowań, szczególnie pod kątem oceny przestrzegania praw oskarżonych. Kulminacja wyroków nastąpiła bowiem w okresie umacniania się władzy partii komunistycznej w Polsce[34]. Stąd procesy członków załóg niemieckich obozów koncentracyjnych i zagłady stanowić mogły dla władzy wygodny instrument ukazania, w jaki sposób państwo rozlicza sprawców zbrodni wojennych czy też przestępstw popełnionych podczas okupacji, jednocześnie odciągając uwagę znękanego wojną społeczeństwa od prześladowań i represji stosowanych wobec przeciwników narzuconego Polsce systemu politycznego. Nie można też pomijać obecnej w społeczeństwie żądzy odwetu na sprawcach. Mogło to mieć wpływ zarówno na samo postępowanie karne, jak też na wymierzaną w wyrokach karę[35].

---

[32] Chodzi tutaj o SS-Hauptsturmführera Friedricha Karla Entressa, lekarza pełniącego służbę w kilku obozach, m.in. w KL Auschwitz. Został on skazany na karę śmierci przez amerykański Trybunał Wojskowy w procesie funkcjonariuszy obozu Mauthausen-Gusen i stracony 28 maja 1947 r.

[33] Jak wspomniano, w chwili obecnej nie można stwierdzić, w ilu sprawach karnych prowadzonych w Polsce oskarżonymi i skazanymi byli SS-mani z załogi KL Auschwitz, jednak oskarżenie nie obejmowało czynów popełnionych podczas służby w powyższym obozie.

[34] Należy zauważyć, że większość wyroków zapadła w 1948 r.

[35] Statystyka orzeczonych kar, która jest częściowo opracowana, wymaga weryfikacji pod kątem udostępnionych w ostatnim czasie dokumentów. Zob. tabelę *Wyroki na esesmanach z KL Auschwitz orzeczone przed polskimi sądami w latach 1947-1953*, [w:] A. Lasik, *Ściganie i karanie…*, *op. cit*., s. 66.

5

Analiza zachowanych materiałów źródłowych obejmujących sprawy karne SS-manów z załogi KL Auschwitz przed sądami powszechnymi w Polsce w latach 1946–1955 powinna dać odpowiedź na następujące pytania: ile spraw SS-manów z KL Auschwitz znalazło się na wokandzie sądów powszechnych w Polsce (chodzi o sprawy, w których akt oskarżenia obejmował ich służbę w tym obozie)?; kiedy zostało wszczęte postępowanie?; czy miało miejsce tymczasowe aresztowanie?; jaki był przedmiot oskarżenia?; czy byli współoskarżeni (niekoniecznie z załogi SS KL Auschwitz)?; na czym opierało się postępowanie dowodowe (zwłaszcza ilu świadków wystąpiło w sprawie)? jaki sąd wydał wyrok, jaki zapadł wyrok, czy od wyroku wywiedziono środek zaskarżenia[36] i czy wyrok został wykonany (kwestia ewentualnego zastosowania prawa łaski)? Tematami związanymi pobocznie z przedmiotowym zagadnieniem jest zwłaszcza rola w prowadzonych postępowaniach instytucji, takich jak: Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce (następnie Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce[37]), Żydowski Instytut Historyczny, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację. Interesujące kwestie pojawiają się także w związku z problemem ekstradycji SS-manów z załogi KL Auschwitz do Polski[38].

Jeśli chodzi o robocze hipotezy badawcze, przede wszystkim należy stwierdzić, że w wypadku członków załogi SS KL Auschwitz, co do których postępowania toczyły się przed sądami powszechnymi w Polsce, przestrzegane były standardy rzetelnego i sprawiedliwego procesu karnego[39]. Sądy bez wątpienia działały na podstawie prawa, oskarżeni mieli prawo do obrony, stosowane były zasady *in dubio pro reo* oraz *ne bis in idem*. Nieco zaskakujące jest, że skazani stosunkowo rzadko odwoływali się od wyroków. Niezwykle intrygująca jest natomiast kwestia

[36] W większości spraw, których dokumenty zamieszczone są w *Bazie*, odwołanie nie nastąpiło. Można zauważyć, że prawdopodobnie najwięcej wyroków, aż osiem, zapadło w sprawie Otto Brossmanna alias Broßmanna. Ostatecznie został on uniewinniony. Uwzględnić tutaj należy także, że w przypadku sądów szczególnych (Najwyższy Trybunał Narodowy, specjalne sądy karne) wyroki były ostateczne.

[37] Por. *Badanie i ściganie zbrodni hitlerowskich 1944–1974*, oprac. Cz. Pilichowski, Warszawa 1975.

[38] Jak podaje Aleksander Lasik, w latach 1946–1948 praktycznie wszystkich ujętych w tym czasie esesmanów z KL Auschwitz przekazano do dyspozycji polskiego wymiaru sprawiedliwości. Dotyczyło to wszakże znajdujących się na terytorium Niemiec stref okupacyjnych państw zachodnich, a nie strefy sowieckiej. A Lasik, *Procesy esesmanów z załogi KL Auschwitz*, [w:] *Auschwitz. Nazistowski obóz…*, *op. cit*., s. 296. Por. E. Kobierska-Motas, *Ekstradycja przestępców wojennych do Polski z czterech stref okupacyjnych Niemiec: 1946–1950*, cz. 2, Warszawa 1992.

[39] Wątpliwości mogą natomiast pojawić się co do postępowań przed sądami szczególnymi.

wymierzanych przez sądy powszechne kar. Dekret sierpniowy z 1944 r. w wypadku udowodnienia winy przewidywał w przepisie art. 1 sankcję bezwzględnie oznaczoną (karę śmierci), natomiast w przepisie art. 2 karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat trzech lub dożywotniego pozbawienia wolności albo karę śmierci. Tymczasem, jak wskazuje analiza przeprowadzona przez Aleksandra Lasika, najczęściej wymierzaną przez sądy karą była kara trzech oraz czterech lat pozbawienia wolności[40]. Jak zatem wytłumaczyć to, że sądy powszechne traktowały oskarżonych tak łagodnie? Czy związane jest to z tym, że wielu skazanych to niżsi rangą SS-mani, którzy pełnili przykładowo wyłącznie służbę wartowniczą? Czy przesądzające znaczenie miał fakt, że nie było świadków dokonywanych w obozie egzekucji? Uzasadnienia wyroków powinny dać odpowiedź na to pytanie. Na podstawie zachowanych orzeczeń można również podjąć próbę prześledzenia kształtowania się określonej linii orzeczniczej sądów w przedmiotowych sprawach.

Jak stwierdzono na wstępie, dokonana w niniejszym tekście analiza jest niepełna. Kolejnym krokiem w kierunku przeprowadzenia charakterystyki procesów SS-manów z załogi KL Auschwitz toczących się przed polskimi sądami winno być pełne opisanie stanu badań i literatury przedmiotu. Dopiero wtedy przystąpić można do analizy archiwalnych dokumentów wytworzonych przez polski wymiar sprawiedliwości, których liczba, pomimo wskazanych wyżej barków, jest duża. Być może udostępniona zostanie kolejna dokumentacja. Można jednak bez wahania stwierdzić, że poruszona tematyka stanowi istotne zagadnienie, warte opracowania, zwłaszcza z perspektywy toczących się współcześnie dyskusji – mających tylko w części charakter naukowy – na temat odpowiedzialności za zbrodnie popełnione przez Niemców w Polsce w okresie istnienia Trzeciej Rzeszy.

Bibliografia

Akty prawne

Dekret z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego, tekst jedn. Dz.U. z 1946 r., nr 69, poz. 377.

Dekret z dnia 28 czerwca 1946 r. o odpowiedzialności karnej za odstępstwo od narodowości w czasie wojny 1939–1945 r., Dz.U. z 1946 r., nr 41, poz. 237.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. Kodeks postępowania karnego, Dz.U. z 1928 r., nr 33, poz. 313.

[40] A. Lasik, *Ściganie i karanie…*, *op. cit.*, s. 67. Kara śmierci orzeczona została 32 razy, z czego 23 wyroki zostały wydane przez Najwyższy Trybunał Narodowy podczas pierwszego procesu oświęcimskiego (wśród skazanych znajdowała się jedna kobieta). W 21 przypadkach wyroki śmierci wykonano.

Opracowania internetowe

Gramza Ł., *Ściganie sprawców zbrodni popełnionych w obozie zagłady KL Auschwitz-Birkenau*, Truthaboutcamps.eu, https://truthaboutcamps.eu/th/zaloga-ss-kl-auschwitz/dokumentacja-pl/16821,Sciganie-sprawcow-zbrodni-popelnionych-w-obozie-zaglady-KL-Auschwitz-Birkenau.html [dostęp: 26.09.2021].

Gramza Ł., *Śledztwo ws. KL Auschwitz-Birkenau*, 27.01.2021, przystanekhistoria.pl, https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/61872,Sledztwo-ws-KL-Auschwitz-Birkenau.html [dostęp: 26.09.2021].

Kwilosz J., *Nota edytorska*, Truthaboutcamps.eu, https://truthaboutcamps.eu/th/zaloga-ss-kl-auschwitz/dokumentacja-pl/16820,SS-KL-Auschwitz-Oboz-Nota-Edytorska.html [dostęp: 26.09.2021].

Lasik A., *Wykaz ważniejszych zespołów archiwalnych wykorzystanych w opracowaniu*, Truthaboutcamps.eu, https://truthaboutcamps.eu/th/zaloga-ss-kl-auschwitz/dokumentacja-pl/16822,Wykaz-wazniejszych-zespolow-archiwalnych-wykorzystanych-w-opracowaniu.html [dostęp: 26.09.2021].

Załoga SS KL Auschwitz, Truthaboutcamps.eu, https://truthaboutcamps.eu/th/form/60,Zaloga-SS-KL-Auschwitz.html [dostęp: 26.09.2019].

Literatura

Bibliografia KL Auschwitz za lata 1942–1980, oprac. A. Malcówna, Oświęcim 1991.

Birt M., *Dekret sierpniowy PKWN z 1944 roku jako instrument legalizacji władzy komunistycznej w Polsce*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem" 2019, t. 41, nr 4 (Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 3959), s. 65–85, https://doi.org/10.19195/2300-7249.41.4.4.

Foks M., *Nie ma niewinnych esesmanów. Część trzecia rozmowy z dr. Piotrem Setkiewiczem*, Instytut Pamięci Narodowej, https://ipn.gov.pl/pl/publikacje/nie-tylko-o-ksiazkach/101643,Nie-ma-niewinnych-esesmanow.html [dostęp: 26.09.2019].

Gieroń R., *Półmrok. Procesy karne w sprawie przestępstw okupacyjnych popełnionych przez chłopów wobec Żydów w województwie krakowskim*, Kraków 2020.

Jakubowski G., *Sądownictwo powszechne w Polsce 1944–1950*, Warszawa 2002.

Lasik A., *Procesy esesmanów z załogi KL Auschwitz*, [w:] *Auschwitz. Nazistowski obóz śmierci*, red. F. Piper, T. Świebocka, [Oświęcim] 1993, s. 295–303.

Lasik A., *Sztafety ochronne w systemie niemieckich obozów koncentracyjnych. Rozwój organizacyjny, ewolucja zadań i struktur oraz socjologiczny obraz obozowych załóg SS*, Oświęcim 2007.

Lasik A., *Ściganie i karanie członków załogi KL Auschwitz*, [w:] *Auschwitz 1940–1945. Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu*, t. V: *Epilog*, red. W. Długoborski, F. Piper, Oświęcim-Brzezinka 1995, s. 57–71.

Lasik A., *Ściganie, sądzenie i karanie członków oświęcimskiej załogi SS. Procedura. Zagadnienie winy i odpowiedzialności*, „Zeszyty Oświęcimskie" 1995, nr 21, s. 189–250.

Lasik A., *Załoga SS w KL Auschwitz w latach 1940–1945*, Bydgoszcz 1994.

Lityński A., *Historia prawa Polski Ludowej*, wyd. 5, Warszawa 2013.
Lityński A., *Inaczej o pierwszej dekadzie Polski Ludowej. Obraz sądów karnych*, [w:] *Z dziejów prawa Rzeczypospolitej Polskiej*, red. A. Lityński, Katowice 1991, s. 139–163.
Lityński A., *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*, Białystok 1999.
Lukowski J., *Bibliografia obozu koncentracyjnego Oświęcim-Brzezinka*, cz. 2: *Procesy zbrodniarzy hitlerowskich – członków administracji i załogi zbrojnej obozu*, Warszawa 1968.
Pasek A., *Dekret PKWN z 31 sierpnia 1944 r. („sierpniówka"). Próba analizy historyczno-prawnej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1999, t. 51, z. 1–2, s. 319–345.
Pasek A., *Przestępstwa okupacyjne w polskim prawie karnym z lat 1944-1956*, Wrocław 2002 (Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo, nr 277).
Smoleń K., *Karanie zbrodniarzy wojennych*, [w:] *Auschwitz. Nazistowski obóz śmierci*, red. F. Piper, T. Świebocka, [Oświęcim] 1993, s. 283–294.

Grzegorz M. Kowalski
Dr hab., Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
https://orcid.org/0000-0002-7984-6230

Sprawy karne SS-manów z załogi KL Auschwitz przed sądami powszechnymi w Polsce w latach 1946–1955. Artykuł koncepcyjny

Artykuł ma na celu przedstawienie koncepcji badań nad procesami członków załogi SS byłego niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz-Birkenau przed sądami powszechnymi w Polsce w latach 1946–1955. Przedstawiono w nim wybrane zagadnienia dotyczące analizowanej tematyki wraz z przykładową literaturą oraz niepełne dane statystyczne. W dostępnej w internecie bazie Załoga SS KL Auschwitz znajdują się informacje o 8502 SS-manach. Na podstawie zgromadzonych materiałów można stwierdzić, że w omawianym okresie liczba osób, co do których zachowały się jakiekolwiek dokumenty wymiaru sprawiedliwości, wynosi 722. Natomiast liczba SS-manów z załogi KL Auschwitz, co do których przeprowadzono postępowanie sądowe zakończone wyrokiem w Polsce, wynosi 695. Kolejnym krokiem w kierunku przeprowadzenia charakterystyki procesów SS-manów z załogi KL Auschwitz toczących się przed polskimi sądami winno być pełne opisanie stanu badań i literatury przedmiotu.

Słowa kluczowe: załoga SS KL Auschwitz, proces karny, sądy polskie, 1946–1955

Grzegorz M. Kowalski
Associate professor, Jagiellonian University in Kraków
https://orcid.org/0000-0002-7984-6230

Criminal cases of SS men from the KL Auschwitz garrison before common courts in Poland in 1946–1955. Concept article

The article aims to present the concept of research on the trials of the members of the SS garrison of the former German Nazi concentration and extermination camp Auschwitz-Birkenau before common courts in Poland in the years 1946–1955. It presents selected issues related to the analyzed subject, along with an exemplary literature, and shows incomplete statistical data. Information about 8502 SS men can be found in the database The SS KL Auschwitz Garrison available on the Internet. On the basis of the collected materials, it can be concluded that in the period, the number of people for whom any documents of the judiciary have survived is 722. On the other hand, the number of SS men from the KL Auschwitz garrison, against whom court proceedings ended with a verdict in Poland, is 695. The next step towards characterizing the trials of SS-men from the KL Auschwitz garrison pending before Polish courts should be a complete description of the state of research and literature on the subject.

Key words: SS KL Auschwitz Garrison, criminal case, Polish courts, 1946–1955